

Salamon Ernő költészete

SAKOLCZAY LAJOS

1941-ben született Nagykánizsán. Irodalomtörténész, kritikus. Legutóbbi írását 2013. 6. számunkban közzöltük. — Elhangzott a Magyar Írószövetség *A Holokauszt magyar áldozatairól* című emlékkonferenciáján 2014. május 13-án.

Mikor ismertem meg Salamon Ernő költészetét? Korán. Annyira korán, hogy több mint négy és fél évtizede egy szerencsés véletlen során még a költő özvegyéhez, Huszár Ilonához is eljutottam. Emlékezetem szerint Marosvásárhelyt jártomban Polgár István újságíró ajánlotta figyelmembe a Lunga (Hosszú) utcában lakó asszonyt. Egy általa dedikált Salamon Ernő-portré őrzi a látogatás emlékét.

De nem csupán ez az egy ereklye van birtokomban. Jóval később Kolozsvárt csaknem egy egész napot eltölthettem Gaál Gábor dolgozószobájában a kanadai kivándorlásra készülődő lánya jóvoltából, kutatógatva a dedikált könyvek és a Korunkat szerkesztő professzor könyvbejegyzései, feljegyzései közt. Anna ekkor ajándékozott meg a *Szegények küszöbén (új versek) — Melletted élnék (román versek magyarul)* egy példányával. És az édesapja cím nélküli, a kritikáról írott kéziratföredékével.

A Salamon-kötetben (Szilágyi-nyomda, Marosvásárhely, 1938) két, szintén ceruzás bejegyzés is szerepel. Az egyik a kötet-egészről kiolvasható költő állapotára vonatkozik — „A cím arra utal, hogy első, mély alapvető élményét nem haladta meg” —, a másik a *Búcsú József Attilától* című versre: „Az invokálás és a leírás nyugtalansága árt a vers nyugalmának”.

Gaál Gábor nemcsak tudós professzor volt, a legendás Korunk irányítója, hanem érzékeny költő is. (Ez utóbbit a Bécsben megjelent *1234-es költő versei* bizonyítja.) Kíméletlenül feszes szókimondó. Baloldalisága, kommunista eszmerendszere s ebből következő tévedései miatt lehet őt bírálni — tragédia, őt is az övéi ették meg! —, de ne feledkezzünk meg *éles* szeméről sem. József Attila egyik fölfedezőjeként is tisztelhetjük.

Salamon Ernő, akivel egy malomban öröltek, sokat köszönhet neki. Gaál híres Korunk-cikkében (1937. 9. sz.) — „Költő jelentkezett. Fogadjuk örömmel” — „a szegénység átpoetizálása” volt a búvszó. „A szegénység átpoetizálása — vajon nem paradox ez a kifejezés? Lehet poétikus a szegénység? Lehet szép a nyomor, a tömeglakás, az étlenség, a tudóba? Szépség és szegénység vajon nem zárják ki egymást, vagy ha egybe is fonódnak valami bravúrban, a szépség nem a szegénység őszinteségének árán valósul meg? Nem semmisül meg a nyomor valódisága, ha a szép illuminációi közé emelkedik? A kérdés jogosult.”

A fönti pár sorból mindennél érzékletesebben kiderül a tragikus sorsú Salamon Ernő (1912–1943) világa. Minthogy *tisztaságával* nem önmagát, hanem (innen a munkásmozgalomhoz való kötődése) a szegény sorsosait akarta megváltani, épp az ellenkezője történt: munkaszolgálatosként a regnáló hatalom kergette a halálba. Aki az

összes megpróbáltatást: szülei korai halálát, az éhezést, a kolóniák zsúfoltságát, a börtönt, a kivetettséget átvészelte — sőt mint láng-lelkű hívő „gyönyörű sorsként” fogta föl —, azt, miközben a tifusz-láztól csaknem megőrült, egy olasz fasiszta pisztolygolyója halálra sebezte az ukrainai Mihajlovka Sztáriban.

Megrendítő munkaszolgálatos naplója (1942. június 20. — augusztus 16.), amelyet Danila Miclea hadnagy mentett meg a pusztulástól, valóságos golgotai útról regél: a hidegben éhesen, rongyosan, gyalog megtett sok száz kilométerről. A vízzel locsolt és megfagyott embe- rekről. Az emberi lealjasodás azon fokozatairól, amely a vadállatra jellemző ösztönszerű gyilkolást is átlépve a háborút viselő nemzetek szégyenfoltja lett.

Miért kellett a szegény zsidócsaládból született Salamon Ernőnek bűnhődnie? Elsőbben kommunistasága miatt. Azt gondolta, hogy a szegényekkel társulva világmegváltóvá válhat. A fatelepek, a cirkulák nyomorultjai a hívőknél jobban abban hittek — őt Gyergyószent- miklóson ragadta magával a forradalmi láz —, hogy változást csak a világorradalom hozhat. Amikor ember az emberrel egyenlővé válik.

Könnyű volna ma, világégések után, a baloldaliság eme hitét — némely terjesztői az öléstől sem riadtak vissza — megkérdőjelezni. És elítélni mindazokat, akik életüket egy jobb kor eljövetelére tették. Minthogy nem történelmi tanulmányt írok, arra sincsen mód, hogy föl villantsam a királyi Románia és a Horthy Magyarországa közötti azonosságokat és különbözőségeket.

Költőnk *abba* a helyzetbe született bele, és ezen nem akart, nem tudott — erkölce nem engedte — akkor sem változtatni, amikor más impérium alá került. Dőreség azt gondolni, hogy ha nincs a vissza- csatolás, a zsidóüldözést ugyancsak forrponon tartó Romániában fehér szőnyeget terítettek volna Salamon Ernő és a hozzá hasonló „faji megtévedtek” elé.

Akárhogy is történt, költészete — amelyet nem csupán a *mártír- sors* emelt magasba, hanem a hiteles *lírabeszéd* — esztétikailag mér- hető alkotás. Sőt *unikum* abban a lírafolyamban, amelynek folya- matossága akkor sem szakad meg, ha hirtelen nem található az övéhez hasonló arculatú életmű. Radnóti Salamonnal csak a könyörtelen vé- get tekintve rokon, és József Attila is csak valamelyest, hiszen köl- tészetének szegénység-élménye a sok párhuzam ellenére más, mint gyergyói kortársáé. A baloldaliságról — József Attilánál jócskán is- tenhit erezte — nem is beszélve.

Az erdélyi magyar líra ugyancsak más úton járt — még az alsó- kosályi parasztköltő is, akit „vállon érintett a költészet aranyrúdja” (*Hé, Bartalis János*) —, mint a szegénységgel viselő, a versben ugyan elmerülő, de a szerkesztői-újságírói munka mellett (Brassói Lapok) a munkásmozgalomban is tevékenyen résztvevő (agitáló, röplapo- kat terjesztő, szavalókórust szervező, Korunk-előfizető gyűjtő), a sze- retet csimborasszóját hirdető látnok. Hetyke hangon kidalolt *úr el- lenessége* maga a fényűző osztály megvetése. (Amikor a vele azonos

gondolkodású tanítónő, Huszár Ilona mellett férjként félig-meddig polgári létbe kerül, szinte szegyélli magát.) „Kirugottság / nem mise, / össze, vissza / semmi se! / Jobbra se, / de balra se, / nem gazdagszunk / halva se! (—) / Ugyanbiza, / hogy vagyunk? / Nemsokára / harapunk, / úri lábba / fehérbe, / lábikrába / kevélybe!” (Hej!).

A korán már verset író fiú — első, 1929-ben kinyomtatott versét a gyergyói helyi lap őrzi — később is tudja a helyét. Indulatosan öntudatos, önmagában bízó, sokat olvasó, a magyar nyelv szerelme. Bárkivel bátran ütközik, ha meg van győződve igazáról. Csak érdekességként! A nagytekintélyű Korunk-szerkesztővel is, pedig sokat tanult tőle, vitába száll, ha úgy véli, hogy az a kéziratgondozásban túllépte hatáskörét. (Két kicserélendő fogalomról van szó.) „Én sokkal szigorúbb vagyok önmagammal szemben, mint ahogy Ön el tudná képzelni, de ezt a két sort vállaltam volna. De hát én — ha tudom — elfogadom Önt úgy amilyen, fogadjon el Ön is engem úgy, ahogy vagyok” — írja 1938. november 13-i levelében, a *Szegénység dicsérete* című versét védve. (A költemény a Korunk 1938. decemberi számában jelent meg, de az 1966-os *Összegyűjtött versekben* — a költő végakarata szerint — már a *Szegény nép dicsérete* címmel közöltetett.)

Hiába a korai, egy kissé Adyt, majd Kassák Lajost idéző avantgárd hatás, nyelvét — miként mondotta volt Pándi Pál — „a kalevalai ihletésre rezonáló József Attila” bátorította. Salamon Ernő a gyergyói népi énekek és rigmusok (csujogatások) és a népdal szerelmeseként, mindvégig Arany János verseit bújva (Arany vörös táblás kötetét találták meg a halott tarisznyájában!) alakította ki saját költészetét. Érzései, meglátásai, hiszen azonos kor szülöttei ők, József Attilához hasonlóak. Hol ő vett észre valamit először a „mindenségből”, hol klaszszikus társa, nyelvük szinte azonos húrokon rezeg.

De jól fölismerhető egyedisége valahol a gyergyói régió viselkedés- és beszédmodorában, balladáiban és népénekeiben, a folklór és a dal közlésmódot és kellemet átjáró természetességében, a hegyi levegők fuvalmát közvetítő *erdei sugallatban* gyökerezik.

„Barakk előtt fut a vonat, / mindjárt leiszom magamat. / Barakk mögött hosszú rétek, / ha iszom, magamnak vétek. // Lábam alatt fekete föld, / már csak húzom itt az időt. / Fejem felett felhők csúsznak, / a fáradtak elaluszna. // Pálinkát nem ingyen mérik, / árába az ingem kérik. / Mámor ára végső ingem, / csak a vérem mérem ingyen” (*Barakk előtt fut a vonat*).

„Vérem mérem ingyen”? Micsoda bőkezűség! Ám nem eltékozlása *valaminek*, hanem újbóli kinyilvánítása a szegénylegény önfeláldozó gesztusának, gazdagságának. S mi az érdekes ebben a zenei inspirációjú, hetyke hangon előadott, a búskomorságot csöppet sem ismerő „népdalban”? Az, hogy szerzője a harmincharmadik évében írott *Végrendeletben* föl se vette a halála után — minő megsejtett vég! — megjelenendő *Gyönyörű sors* kilencvenhét verse közé.

A *Gyönyörű sors* lesz az a könyv — a *Végrendelettel* mint előszóval —, amelynek értékjelölő gesztusa könyörtelen önbírálatként

is fölfogható. Hiszen a költő végakarata szerint ki fog maradni belőle két hosszabb „versmű”, a *Telepi nép* és a *Szolgák sorsáról*, valamint az *Édesanyám* című színdarab. És megannyi, a saját rostán fönnakadt vers. Viszont benne lesz *duhaj kackiásan* a költő egész élete. „Az övé a legkegyetlenebb költő-sorsok egyike. Ezért nem is lenne illő Salamon Ernő költészetét csupán esztétikai síkban vizsgálni” — így Páskándi Géza, a költő hatvanadik születésnapjára megjelent *Gyönyörű sors* (Kriterion, 1972) utószóírója. Majd ugyancsak ő: „Salamon Ernő mártíromsága versek nélkül is mártíromság maradna. A versek csak megemelik ezt a vértanúságot s a vértanúság e költészetet. Attól kezdve, hogy a verseken a mártíromság sebe s a mártíromságon a költészet stigmái — a vértanúságra a szép költészet s a költészetre az igaz vértanúság glóriája sugárzik át.”

Páskándinak, a kitűnő költőnek és még kitűnőbb drámaírónak (*abszurdoidok!*) a szépséges szófűzésben igaza van. Ám a kettő csak akkor működik együtt, ha az esztétikum nem (vagy nem nagyon) balra hátrébb a mártíromság mögött. Szerencsére, itt csaknem egybeesik a két — esztétikai, emberi — faktor. Salamon Ernő poézisében, mint említettem volt, a magyar líra hagyomány egy része valaminő naturalisztikus, az életből vett érdekességgel keveredik. Gyergyó mint *couleur locale*, mint a famunkások regionális — ám minden ízében kiterjeszthető — szabadságharcának az ösztönzője keserves tanulsággal szolgál. A testvér csak akkor testvér, ha veled egy matracon fekszik. Ismertető jegyetek? A *szegénység bélyege*.

Pándi a *Napló* mondataival bizonyítja azt, „amit egyébként Salamon Ernőnek számos költeménye bizonyít: se »magyarság«, se »románság«, se »zsidóság« nem jelentett számára egységes tömböt, hanem jelentett szegényeket és gazdagokat, küzdőket és elnyomókat, kezükkel-fejükkel dolgozókat és mások munkáján gyarapodókat”. A magány és a fájdalom kérge, jöllehet a lírikus Huszár Ilonánál ott-honra lelt, benövi a személyiséget. Nem megfojtja, inkább még kitárulkozóbba teszi, még lázadóbbá avatja a verset. „Ne sírjon, akit ütnek, ne kiáltson, / vagy hogyha sír, botozója nem tudja, / a gazkedv derül a minél több gyászban. // Biztos kívágnak, lebukom forogva, / de aki megöl, nagyon is vigyázzon, / rádőlök én és úgy hal tiporodva” (*Példa a hangszerfáról* — 1941).

Akár hetyke verseit sorolom, népdalba csomagolt, több érzés-tartományt bekalandozó dalait (*Szegény-ének pusztuláskor; Gyerekdal; Szegényasszonyforgató; Duhaj kölyökdal*, stb.), akár filozofikus irányba nyújtózó, az önéletrajzi jegyeket közösségivé kovácsoló líradarbjait, amelyek létversként hasítanak a közöny ponyvájába (*Férfiúdal, dana, hahota; Már lélegzik a börtönudvar bokra; Dal utódoknak*), ugyanaz a fiatalos lendület, a halálon minden ízében átgázoló örömesen kesernyés magabiztosság. A költő monográfusa, Marosi Péter írja: „Salamon Ernő haláltánc-lírájának (minő kecses jellemzés — Sz. L.) nagy részében nyoma sincs már annak a tehetetlenségből és védetlenségből fakadó halk szomorúságnak”, amely az *Októberi emlékek*nek ugyancsak

sajátja. Ha így van ez, már pedig így van, a halál vagabund jelenléte minden esetben — fölszabadító hatású.

Gaál Gábor, lásd fentebb, a József Attilát elsirató verssel kapcsolatban megjegyezte: árt a vers nyugalmanak az invokálás és a leírás nyugtalansága. Miért ártana, kérdezem én. A Szép Szónak ajánlott *Búcsú József Attilától* — mellesleg a *Szegények küszöbén* nyitóverse — éppen a kezdő sorokkal ágyazza meg a sirató melankóliától idegen, s ezért is a *Nem én kiáltok* költőjéhez illő gondolatiságot (nem egy esetben utalva az *Eszméletre*). „Elvégeztetett. A fennkölt Igét / házában ölte meg a szörnyű Gép.”

A kötet egy másik darabjában, nyilván tudatosan, hogy közelebb legyen az elsiratott, rájátszik a József Attila-i keserédes hangra, mintha szívük ugyanazon életeszményt vallva dobogna. „Szegény ember fiának / vas kellene nadrágnak! // Homály kéne világnak, / gyűjthassa meg lámpának! // Az eső szalmazsáknak, / vihar éji óráknak! // (—) Fiai szolgáljanak, sót, rezet kapáljanak! // Unokái haljanak, / leányai háljanak! // Szegény ember fiának / kötél kéne barátoknak! // Amiért, hej, amiért! / Semmi másért, csak azért!” (*Szegény ember fiának!*).

A Marosvásárhelyt 1942. május 26-án írott *Végrendelet* megrendítő. Kegyetlenül őszinte, ugyanakkor gyöngédségében megejtő elszámolás. Elszámolás a lét dolgairól — józanul. „Nyugodjatok meg: egyszer csak béke lesz. És szép béke. Dolgos, jókedvű, tiszta idő. Eltávozik a tudatlanság és elfogultság. Megtanulják az emberek, hogy kötelességüket mosolyogva is teljesíthetik. Megtanulnak majd játszani. Mert mindenki szívesen játszanék, csak nem tud, és nem mer. Bár a magam pusztulásával minden szenvedőt megválthatnék!”

A krisztusi önfeláldozás mint példa. A megsejtett vég közelségében azonban ott — mutatis mutandis — a *szegénység*, kiterjesztve az ember megváltása is.

Salamon Ernő az általa véglegesnek tartott válogatott versek, a *Gyönyörű sors* tartalomjegyzékébe fölvetett *kis* és *nagy* verset is. A legnagyobbat, az *Egyszerűt* (1935) az élre tette. Tudta, hogy a *semmitlen semminek* is van húzása, ha tiszta a hang. A forrás, vélte, semmi mód ne hazudják! S ez az a pillanat, ma már észleljük, amikor az esztétikum, a mártíromság és az erkölcs kezét fogott. Az *Egyszerű* sok évtizede kedvenc versem, valahai elemzésem a kolozsvári hetilapban, az Utunkban olvasható (1973. 43. sz. 8.). Hogy újjólag földidézem, benne van a *legszegényebb szegény* előtti főhajtásom is.

„Mint az útszéli víz maradok, / mint az útszéli víz, megyek, / nézz belém, megragyogok, / s eltorzulok veled. // Mint az útszéli víz, / fűvetlen, dísztelen, / élek magányosan, / élek egyszerűen. // Ízem érezheted, / a színem láthatod, / magad itathatod, a lábad moshatod. // Sima, ha simogatsz, / süket, ha megcsaholsz, / megérthetsz, ha akarsz, / elérsz, ha lehajolsz.”